

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ І ДИПЛОМАТІЯ

Геннадій Корольов

СОЮЗ Ю. ПІЛСУДСЬКОГО – С. ПЕТЛЮРИ В КОНТЕКСТІ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ

(до 90 річниці підписання Варшавської угоди 22 квітня 1920 р.)

Розглядаються взаємовідносини між Українською народною республікою і Польською державою на завершальному етапі Української революції 1917–1921 рр. Аналізується сутність Варшавської угоди в геополітичному й цивілізаційному контексті.

Рассматриваются взаимоотношения между Украинской народной республикой и Польским государством на завершающем этапе Украинской революции 1917–1921 гг. Анализируется сущность Варшавского соглашения в геополитическом и цивилизационном контексте.

Addresses the relationship between the Ukrainian People's Republic and the Polish State in the final stage of the Ukrainian revolution of 1917–1921 years. Examines the essence of the Warsaw Agreement in the geopolitical and civilizational context.

Взаємовідносини Директорії УНР на чолі з С. Петлюрою та Польської держави Ю. Пілсудського відтворюють суперечливість перебігу завершального етапу Української революції 1917–1921 рр. Варто наголосити, що вони розвивалися у нерівноправній формі. Такий стан речей обумовлювався військовими поразками Третьої УНР та

глибокими суперечностями між галицькими і наддніпрянськими керівниками. «Політична діяльність — писав німецький філософ К. Ясперс, — це дійсність, схоплена в боротьбі в її останній залежності і що відкриває у фактичному результаті свою суть»¹. Така сентенція у повній мірі пояснює зміст й історичне значення Варшавської угоди 22 квітня 1920 року, підписаної С. Петлюрою і Ю. Пілсудським. Саме текст договору визначив і визначав долю українських земель на кілька десятиліть. Вибір між «старою» Європою й більшовицькою Росією став суттю історичного процесу для Східної і Західної України.

Актуальність означеного питання лежить в площині реконструкції становища історичних перспектив УНР у вимірі Центрально-Східної Європи, долі політичної та інтелектуальної еліти, народженої подіями революційного часу, а також у важливості усвідомлення принципових розходжень в середині українського табору відносно напрямків розвитку української державності. Історіографія укладання Варшавської угоди є досить дискусійною й започаткована самими сучасниками доби Директорії УНР.

Головними завданнями статті автор визначає: відтворити історичний сенс Варшавської угоди в дискурсі геополітичного і цивілізаційного розвитку Центрально-Східної Європи. Остання розуміється як «інша» Європа (поняття Л. Вулфа²), окремий простір Заходу. Відтак історичний контекст пов'язується із уявленнями і стереотипами європейських еліт відносно України як самодостатньої країни й «неісторичної» нації.

Оцінка Варшавської угоди 22 квітня 1920 р. між УНР і Польщею лежить в площині геополітичного чинника, проблеми легітимності української влади та ідеї соборності української земель в очах Заходу. Їх сутність складає беззаперечна легітимація Польщі Західними світом, що

впливає із уявлення про «історичність» польського народу й стратегії міжнародного курсу Антанти на східноєвропейському просторі.

Варшавська угода 22 квітня 1920 р. — міждержавний документ, котрий складається з семи статей. Підписавши його, Польща визнавала існування незалежної УНР, відбувалася легітимація влади Директорії на чолі з С. Петлюрою. У геополітичному контексті дипломатичний хід відродженої Польщі, яка перебувала у сфері інтересів Антанти, мав антибільшовицький зміст. Боротьба Заходу проти ідеї світової революції визначала сутність дипломатичної гри на теренах Центрально-Східної Європи. Фактично для антантівських і польських керівників констатація статусу УНР була лише прикриттям реальних намірів, спрямованих на послаблення Росії й посилення Польщі. Зміст договору відтворює базові принципи міжнародної політики Антанти та анексію Західної України Польщею.

Стаття 4 Угоди передбачала, що «Український уряд зобов'язується не укладати жодних міжнародних угод, спрямованих проти Польщі; те саме зобов'язується не робити уряд Польської Республіки стосовно Української Народної Республіки». У статті 7 визначалося укладення військової конвенції. Східна Галичина, котра складала основу Західної Облaсті УНР, переходила до складу Польщі. Цей політичний крок С. Петлюри вказував на втрату ним влади та примарність перспектив УНР, котра поступкою власних територій намагалася здобути міждержавне визнання і продовжувати боротьбу проти більшовизму.

Укладена 24 квітня 1920 р. військова конвенція передбачала, що у війні проти більшовиків на території Правобережної України польські та українські війська виступають

як союзники під «загальним керівництвом» Командування польських військ. Рада народних міністрів УНР брала на себе зобов'язання постачати для польських військ в Україні протягом війни «м'ясо, жири, борошно, крупи, картоплю, цукор, овес, сіно, солону тощо»³. Польща перебирала на себе до закінчення військових дій керівництво всіма залізничними шляхами, які підконтрольні уряду УНР. Влада на визволених від більшовиків територіях мала передаватися «військовим та цивільним урядникам УНР», окрім «тилу» польських військ. Умови Варшавської угоди вказують на встановлення нерівноправних відносин між республіками й перехід УНР у права сателіта Польщі. Такий характер угоди щодо України завдав шкоди і Речі Посполитій Польській, котра через деякий час виявилася заручницею більшовиків⁴.

Геополітичний чинник розкриває державотворчий аспект стосунків між новопосталими державностями Центрально-Східної Європи, вказуючи на існування спільних і відмінних суспільних моделей розвитку відродженої УНР та Польщі. Однак польська політична еліта завжди розглядала українські землі лише в площині ідеї «відродження Речі Посполитої в кордонах 1772 р.». І плин часу підтвердив ці наміри.

Об'єктивне становище українських військ і фактична відірваність уряду УНР «від життя», існування глибоких суперечностей між проводами й армійським керівництвом галичан і наддніпрянців, неспроможність швидко реалізувати першочергові реформи в аграрній та соціально-економічній сферах сприяли дезорганізації влади об'єднаної УНР у проведенні єдиної зовнішньої політики. Конфлікт між Директорією і урядом ЗУНР впливав з труднощів «координувати протипольського і протимосковський фронти в українській стратегії й дипломатії»⁵. Екс-голова Ради

міністрів УНР І. Мазепа наголошував на існуванні різних уявлень вибору міжнародного союзника: «...Галицькі провідники вважали, що тільки в союзі з тою чи іншою російською владою можна було знайти вихід для української справи. В можливість порозуміння з поляками галичани не вірили. Наддніпрянські провідники, навпаки, ставились з недовір'ям як до «червоної», так і до «білої» Росії, а тому після листопадової катастрофи 1919 р. стали шукати порозуміння з сусідніми державами на Заході — Польщею і Румунією»⁶. Фактично таке становище в українському таборі перетворювало Галичину в об'єкт міждержавних переговорів. Парадокс історії полягає в тому, що після підписання Ризького договору 18 березня 1921 р. УНР стала своєрідною «розмінною картою» для польських керівників.

Така ситуація виглядає закономірною, якщо враховувати існування сумнівів стосовно перспектив реалізації положень угоди у Ю. Пілсудського. 5 травня 1920 р. в Бердичеві на нараді армійського штабу начальник Польської держави звернувся до «українського питання»: «Я поставив на карту останню можливість зробити щось на користь майбутнього Польщі, цим послабити потужність Росії в майбутньому. І коли вдасться допомогти створенню незалежної України, яка буде перепоною між нами і Росією, остання на багато років не буде нам загрожувати. ... Але проблема в тому чи повстане Україна, чи має вона достатньо сил і людей, щоб організуватися, ми не можемо тут вічно знаходитися і тому звертаюся до місцевих поляків, щоб мене зрозуміли і допомогли. Це і в їх інтересах, не саботувати, а разом з українцями створити державу. Кордонів 1772 року відновлювати не буду, як колись бажав. Польща не потребує цих земель. ... Іншого не має — як спробувати створити самостійну Україну. Нажаль Петлюра не відіграє тут

жодної ролі. Тут він тільки знаряддя, не більше. Коли не вдасться нічого тут зробити залишимо цей хаос власній долі. ... А далі покаже майбутнє»⁷. Реалістичність оцінки Ю. Пілсудського відтворює об'єктивну геополітичну ситуацію в Центрально-Східній Європі, роль радянської Росії, УНР і Польської республіки. Думається, що розрахунок Начальника був спрямований на створення буферної держави між Польщею і Росією, остання в його уявленнях поставала як агресор і ліквідатор державності. Крім того, Ю. Пілсудський мріяв про створення федеративного союзу на теренах Центрально-Східної Європи у складі Польщі, Литви й Білорусі⁸. Однак складність становища УНР і С. Петлюри не залежала й не визначалася позицією Ю. Пілсудського. В середині країни продовжувала утверджуватися влада більшовиків, котрі постійно нарошували свою військову міць.

Сам Головний отаман С. Петлюра вважав договір ситуативним актом, спрямованим на забезпечення військового й політичного status quo: «Варшавська умова 22 квітня 1920 р. була історично вимушеним фактом, неминучим ланцюгом в ході політично-мілітарних подій нашої новітньої історії, а не штучним утвором політичної нерозважливості чи злої волі, як дехто легковажно і поверхово думає про неї. Її таємні моменти були відомі відповідальним діячам, що підписували її, але не могли бути переборені чи нейтралізовані через об'єктивні причини міжнародного характеру»⁹.

Природно, що переважна більшість сучасників засуджували угоду. М. Шаповал звинувачував Петлюру в «продажі» Галичини¹⁰, а С. Шелухін визначив договір «злочином, за який Україна заплатила своєю свободою і кров'ю своїх синів»¹¹. Колишній Державний секретар ЗУНР В. Панейко наголошував, що позиція Петлюри базувалася на русо-

фобстві, яке нищило перспективи української самостійності¹². Екс-ад'ютант Головного отамана Ф. Крушинський намагався виправдати й викласти мотиви політичного рішення свого патрона¹³. О. Шульгин оцінював зовнішню політику С. Петлюри як революційну¹⁴.

Зовнішньополітичний курс Директорії УНР викликав гостре обурення у М. Грушевського. Історик розглядав його у геополітичному і цивілізаційному контексті. Назви статей колишнього голови Центральної ради «Між Москвою і Варшавою»¹⁵ і «Україна, Польща й Росія»¹⁶ пояснюють концептуальну направленість їх змісту. Рецепція М. Грушевським суспільно-політичних процесів у Центрально-Східній Європі у 1920 р. базувалася на ідеї боротьби за Галичину. «...Галичина є першим предметом торгівлі, — писав учений у статті «Україна, Польща й Росія», — між польськими імперіалістами і українськими претендентами на владу, — але і серед національних партій Великої України постає досить виразна опозиція проти польсько-українського союзу»¹⁷. Цей регіон розумівся істориком як споконвічно українська земля, котра в силу історичних обставин має специфічні особливості. Фактично політик став апологетом соборності українських земель в еміграції і соціалістичному середовищі Європи. Галичина в його уявленні постає місцем збереження національної самоідентифікації, традицій культури й інтелектуалізму.

Природно, що ставлення вітчизняних революціонерів і сучасників до укладання Варшавської угоди було неоднозначним. Переважали негативістські оцінки. У сприйманні колишнього голови Центральної ради М. Грушевського український діяч, який виявляв політичну прихильність до Польщі був черговий «новий Тетеря». Власне таку політичну оцінку від ученого отримав Головний отаман С. Петлюра після укладання Варшавської угоди 22 квітня 1920 р.¹⁸.

Від цієї індивідуалістичної інтенції вибудовувалася практично вся аргументація «анти-народного і проти-соціалістичного» курсу Директорії в середовищі лівої української еміграції.

На «договір Пілсудський — Петлюра» відгукнувся М. Грушевський ще в одній полемічній статті «Україна, Польща і Росія»¹⁹. Його оцінка Варшавської угоди від 22 квітня 1920 р. є різко негативною і «являється справою малої жменьки людей, котрі поставили собі задачею за всяку ціну утримати за собою химерну роль української влади»²⁰. Колишній голова Центральної ради стверджував, що «се страшена провокація, яка може закопати не тільки «директорію», але й ідею української державності, української національності, поставлену нею під польський омофор»²¹. Не визнаючи третю УНР за законну владу, політик зазначав, що ця угода є «особистою справою Петлюри і його спільників»²² М. Грушевський однозначно визначав С. Петлюру як зрадника українського народу.

Розв'язання суперечностей українсько-польських відносин в уявленнях тогочасних провідників бачиться у формі рівноправних відносин між соціалістичними республіками²³, за умови, коли Польща буде «задоволена своєю етнографічною територією і вільна від імперіалістичних зазіхань»²⁴. Такі інтенції повертали вітчизняних лідерів до ідеї українського месіанізму серед слов'янських народів, реалізація котрої пов'язувалася зі створенням Чорноморсько-балтійської федерації²⁵.

Аналіз діяльності Директорії УНР, особливо зовнішніх зносин з Польщею, дозволили зробити М. Грушевському футурологічне передбачення проте, що польська гегемонія несе розділення України²⁶. Ідея «розділення» впливає з глибокого усвідомлення ним цивілізаційних особливостей української історії в межах дуальної опозиції «Росія —

Європа». Закономірно, що М. Грушевський бачив об'єднання України «в цілім своїм етнографічним складі» лише з Росією²⁷. Голова Закордонної Делегації УПСР стверджував, що зовнішня політика С. Петлюри «компрометує українську державну думку в очах людей цією спілкою з польськими великими поміщиками» та призвела до штучного розділення України на «більшовицьку» (Правобережжя) і «протиреволюційну» (Лівобережжя)²⁸.

З погляду історичної перспективи Варшавська угода й відновлення польської «займанщини» сприяли політичній консолідації українських партій і суспільства з більшовицькою Росією²⁹. Такі інтенції вітчизняних провідників обґрунтовувалися пануванням соціалістичних ідей в Європі.

Лише після дев'яти десятиліть можна усвідомити глибокий трагізм українських визвольних змагань, котрий полягав у спротиві як з боку Росії, так й Європи. При цьому УНРівські лідери свято вірили в західний політичний раціоналізм і російську державну модернізацію. Головний отаман С. Петлюра у своєму листі до экс-прем'єра І. Мазепи від 15 березня 1920 р., роздумуючи над економічними перспективами української державності, писав: «Я хочу звернути Вашу увагу на момент зносин наших торговельних з Європою. Без товарообміну ми не можемо армії формувати, ні життя державного відновити. До моря нашого, як дороги до зносин, ми не можемо добратись зараз і закріпити за собою. Залишається Румунія і Польща... Залишається Польща, як єдине ширше вікно до Європи в смислі транспорту і зносин. Без порозуміння з Польщею абсолютно не можлива серйозна праця щодо впливаючи звідси висновків для нашої державної праці»³⁰. Зрозуміло, що С. Петлюра як лідер молодій держави намагався втримати попередні здобутки і прагнув закріпитися у владі. Але шлях до державницького тріумфу виявився для нього занадто складним.

Отже, на основі розгляду Варшавського договору 22 квітня 1920 р. в контексті історичних перспектив виокремлюється кілька висновків. Геополітичний чинник визначив цивілізаційний розрив України як з «червоною» й «білою» Росією. Після укладання Варшавської угоди УНР перетворювалося на аморфну державність, уявного сателіта. Сучасник подій І. Мазепа з цього приводу писав: «Було ясно, що цей договір міг бути підписаний тільки в умовах, коли польський «союзник» міг диктувати волю представникам У.Н.Р.»³¹. По-перше, зміст угоди перекреслював сенс Акта Злуки УНР і ЗУНР, девальвувавши сутність ідеї соборності у владному таборі С. Петлюри, котрий автоматично позбавлявся легітимації з боку українського суспільства. По-друге, Головний отаман як «диктатор» слабо сприймав значення об'єднання українських земель, так і не зумівши довести «історичність» своєї нації. По-третє, Варшавський договір став символом зради в очах галичан.

---

¹ *Ясперс К.* Смысл и назначение истории. — Москва, 1994. — С. 348.

² *Вулф Л.* Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва. — К., 2009. — С. 591.

³ Військова конвенція поміж Польщею і Україною // *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. — К., 2003. — С. 547.

⁴ *Терещенко Ю.* Варшавський договір 1920 р. і його оцінка українською дипломатією // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Збір. наук. праць. — Фастів, 1999. — С. 138.

⁵ *Лисяк-Рудницький І.* Українська національна Рада й ідея соборності // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. — Т. 2. — К., 1994. — С. 280.

⁶ *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. — К., 2003. — С. 398.

⁷ Rok 1920. Rozmowy z Józefem Piłsudskim-Z Dziennika Antoniego Listowskiego (1919–1920). Opracował A. Nowak // Arkana. — 1998. — № 23. — С. 43, 44.

⁸ Верстюк В. Союз Ю. Пілсудського — С. Петлюри 1920 р. у сучасній українській історіографії // Наукові записки НАУКМА. — Том 41: Історичні науки. — К., 2005. — С. 62.

⁹ Петлюра Симон. Статті, листи, документи. — Т. 2. — Нью-Йорк, УВАН у США — Б-ка ім. Симона Петлюри в Парижі 1979. — С. 390.

¹⁰ Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1928 — 324 с.

¹¹ Шелухін С. Варшавський договір між поляками і Петлюрою 21 квітня 1920 року. — Прага, 1926. — С. 12.

¹² Панейко В. Зєднанні держави Східної Європи. Галичина й Україна супроти польщі і Росії. — Відень, 1922. — С. 31.

¹³ Крушинський Ф. Петлюра і Пілсудський (В 16-ту річницю договору з 22 квітня 1920 року) // Молода Україна. — 1936. 4.4–5. — С. 5–8.

¹⁴ Шульгин О. Симон Петлюра та українська закордонна політика // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879 — 1926). — Прага, 1930 — С. 175.

¹⁵ Грушевський М. Між Москвою і Варшавою // Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі — ЦДІАК). — Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 184. — Арк. 31–34 зв.

¹⁶ Грушевський М. Україна, Польща й Росія // ЦДІАК. — Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 186. — Арк. 1-6.

¹⁷ Його ж. Україна, Польща й Росія // Нова доба. — Ч. 17. — 26 червня 1920. — С. 2.

¹⁸ Його ж. Між Москвою і Варшавою // Борітеся-поборете! — Відень, 1920. — № 2. — С. 1.

¹⁹ Його ж. Україна, Польща й Росія // Нова доба. — Ч. 17. — 26 червня 1920.

²⁰ Там само. — С. 2.

²¹ *Грушевський М.* Між Москвою і Варшавою // Борітеся-поборете! — Відень, 1920. — № 2. — С. 4.

²² *Грушевський М.* Україна, Польща й Росія // Нова доба. — Ч. 17. — 26 червня 1920. — С. 3.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ *Корольов Г. О.* Автономістсько-федералістські погляди Михайла Грушевського: формування, втілення, трансформація. — Дис. ... канд. іст. наук. — К., 2009. — С. 164.

²⁶ *Грушевський М.* Україна, Польща й Росія. — С. 3.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ *Мазепа І.* Вказ. праця. — С. 402.

³¹ Там само.